

บทที่ ๒

ศึกษาหลักธรรมในมหาเวทลลสูตร

ในทางพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมหลายพระสูตรที่ผู้ปฏิบัติสามารถศึกษานำมาเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลได้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกที่รวบรวมไว้ มหาเวทลลสูตร ก็เป็นพระสูตร ๑ หนึ่งในที่พบว่า มีหลักธรรมที่มีความสำคัญ และมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งสามารถปฏิบัติทำให้บรรลุผล ชะงักได้ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจ และทราบถึงหลักธรรมในมหาเวทลลสูตร โดยกำหนดประเด็นศึกษาดังนี้ในบทนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษาไว้ต่อไปนี้

๒.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของมหาเวทลลสูตร

๒.๒ นิยามความหมายของมหาเวทลลสูตร

๒.๓ หลักธรรมในมหาเวทลลสูตร

๒.๔ สรุปหัวข้อหลักธรรมในพระสูตร

๒.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของมหาเวทลลสูตร

๒.๑.๑ ความเป็นมาของมหาเวทลลสูตร

ความเป็นมาของมหาเวทลลสูตร^๑ กล่าวไว้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิก เศรษฐีเขตพระนครสาวัตถี ครั้นนั้นเวลาเย็น ท่านพระมหาโกณฑัญญะออกจากที่หลีกเร้นแล้ว จึงเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการทักทาย ปราศรัย พอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

เรื่องปัญญากับวิญญาน ท่านพระมหาโกณฑัญญะ ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงถามท่านพระสารีบุตรว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลมีปัญญาทรม ๑ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอ จึง ตรัสว่า บุคคลมีปัญญาทรม? ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านผู้มีอายุ บุคคลไม่รู้

---

^๑ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘.

ชัด ๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า เป็นบุคคลมีปัญญาทรม ไม่รู้ชัดอะไร ไม่รู้ชัดว่า
นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลไม่รู้ชัด ๆ เพราะฉะนั้น จึง
ตรัสว่า บุคคลมีปัญญาทรม

๒.๑.๒ ความสำคัญของมหาเวทลสูตร

พระมหาโกณฑัญญะ ออกจากการหลีกเร้น (ออกจากผลสมาบัติ) แล้วเข้าไปหาท่าน
พระสารีบุตร^๒ ยกปัญหาขึ้นถามเพื่อสนทนาธรรมกัน ซึ่งเป็นวิหารธรรมอย่างหนึ่งของพระ
ชีนาสพ เรื่องที่ท่านถามมี ๖ เรื่อง คือ

๑. เรื่องปัญญากับวิญญาน
๒. เรื่องเวทนา สัญญา และวิญญาน
๓. เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ
๔. เรื่องภพ และฉาน
๕. เรื่องอินทรีย์ ๕
๖. เรื่องปัจจัยแห่งเจโตวิมุตติ

พระสารีบุตรก็ตอบอย่างสั้น ๆ แต่ชัดเจนทุกประเด็น ทำให้ผู้ถามพอใจ ตัวอย่าง
คำถาม - ตอบในเรื่องปัญญากับวิญญาน

๑. ถาม ด้วยเหตุเพียงใด จึงเรียกว่าผู้มีปัญญาทรม

ตอบ บุคคลผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่า ผู้มีปัญญาทรม

๒. ถาม ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่า ผู้มีปัญญา

ตอบ บุคคลผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่า ผู้มีปัญญา

๓. ถาม ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่า วิญญาน

ตอบ สภาวะที่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่า วิญญาน

๔. ถาม ปัญญากับวิญญาน รวมกันหรือแยกกัน สามารถแยกแยะแล้วบัญญัติหน้าที่ให้
ต่างกัน ได้หรือไม่

---

^๒มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), บทนำ.

ตอบ ปัญญา กับ วิญญาณ รวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะแล้วบัญญัติ หน้าที่ให้ต่างกันได้ เพราะปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น วิญญาณรู้แจ้งสิ่งใดปัญญาก็รู้ชัดสิ่งนั้น

๕. ถาม ปัญญา กับ วิญญาณ มีกิจที่จะพึงทำต่างกันบ้างหรือไม่

ตอบ มี คือปัญญาควรเจริญ แต่วิญญาณ ควรกำหนดรู้

๒.๒ นิยามความหมายของมหาเวทลสูตร

ในมหาเวทลสูตร มีรายละเอียดในส่วนของความหมายของพระสูตร ที่มาของพระสูตร และลักษณะรูปแบบของพระสูตรที่แสดงไว้ ดังต่อไปนี้

มหาเวทลสูตร หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สูตรใหญ่ ขึ้นนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร ที่ชื่อว่าสูตรใหญ่เพราะมีเนื้อหาสาระกว้างขวางกว่า จุฬเวทลสูตร คำว่า เวทลละ เป็นชื่อรูปแบบของพระพุทธรูปแบบ ๑ ในจำนวน ๙ รูปแบบ ที่เรียกว่า นวักศัตถุศาสน์ พระสูตรทั้งสองนี้เป็นตัวอย่างของพระพุทธรูปแบบนี้

มหาเวทลสูตร ปรากฏอยู่ในมัชฌิมนิกาย^๙ มูลปิณณาสก์ จัดเป็นเล่มที่ ๑๒ ของคัมภีร์ มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์นี้ ว่าด้วยเรื่อง ว่าด้วยการเปรียบตนกับผู้อื่นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก พระธรรมสังคิติกายจึงได้ตั้งชื่อว่า มูลปิณณาสก์ แปลว่า ปิณณาสก์ต้น มีพระสูตร ๕๐ สูตร มัชฌิมปิณณาสก์ แปลว่า ปิณณาสก์กลาง มีพระสูตร ๕๐ สูตร อุปริปิณณาสก์ แปลว่า ปิณณาสก์ปลาย มีพระสูตร ๕๐ สูตร ในมูลปิณณาสก์ ออกเป็นวรรค คือ ประมวลเป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งวรรคออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

พระสูตร ๑๕๒ สูตร แบ่งเป็น ๓ หมวด หมวดละ ๕๐ สูตร เรียกว่า ปิณณาสก์ รวมเป็น ๑๕๐ สูตร อีก ๒ สูตร ท่านจัดไว้ในมูลปิณณาสก์ สุตท้ายปิณณาสก์ทั้งสามได้แก่

๑. มูลปิณณาสก์ แปลว่า ปิณณาสก์ต้น

๒. มัชฌิมปิณณาสก์ แปลว่า ปิณณาสก์กลาง

๓. อุปริปิณณาสก์ แปลว่า ปิณณาสก์ปลาย

แต่ละปิณณาสก์แบ่งย่อยเป็นวรรคได้ ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ยกเว้นวิภังควรรคใน อุปริปิณณาสก์ซึ่งท่านเพิ่มให้เป็น ๑๒ สูตร ดังนี้

๑) มูลปริยายวรรค มี ๑๐ สูตร

^๙พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑๓.

๒) สีนทวารวรรค	มี	๑๐ สุต
๓) โอปัมมวรรค	มี	๑๐ สุต
๔) มหยมกวรรค	มี	๑๐ สุต
๕) จุฬยมกวรรค	มี	๑๐ สุต ^๕

มหาเวทลลสูตร^๕ ที่นำมาศึกษาครั้งนี้ เป็นพระสูตรที่ ๕ ในจุฬยมกวรรค ในกลุ่มจุฬยมกวรรคนี้ ว่าด้วยธรรมเป็นคู่ หมวดเล็ก คำว่า ธรรมเป็นคู่ในที่นี้มีความหมาย ๒ นัย คือ (๑) หมายถึง หมวดธรรม หรือหัวข้อธรรมเดียวกันปรากฏอยู่ในพระสูตร ๒ สูตร จัดพระสูตรทั้งสองนั้นมาเข้าคู่กัน (๒) หมายถึง พระสูตรมีชื่ออย่างเดียวกัน หมวดธรรมหรือหัวข้อธรรมต่างกันได้ จัดพระสูตรทั้งสองนั้นมาเข้าคู่กัน เช่นเดียวกับมหยมกวรรค ที่แนะนำมาแล้ว

พระสูตรที่จัดตามนัยที่ ๑ มี ๓ คู่ คือ

๑. สาเลยยกสูตร กับเวรัญชกสูตร
๒. วิมังสกสูตร กับโกสัมพียสูตร
๓. พรหมนิมิตตนิกสูตร กับมารตชฌนียสูตร

พระสูตรที่จัดตามนัยที่ ๒ มี ๒ คู่ คือ

๑. มหาเวทลลสูตร กับจุฬเวทลลสูตร
๒. จุฬธัมมสมาทานสูตร กับมหาธัมมสมาทานสูตร

๒.๒.๑ ที่มาของพระสูตร

มหาเวทลลสูตรนี้ ในพระไตรปิฎก^๖ ได้กล่าวที่มาไว้ว่า พระสารีบุตรแสดงแก่พระมหาโกฏฐิกะ (หรือพระมกาโกฏฐิกะ) ขณะพักอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหาของท่านพระมกาโกฏฐิกะ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาลิกะ

๒.๒.๒ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาเวทลลสูตร เป็นแบบบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ มีอุปมาอุปมัยประกอบ โดยมีพระมกาโกฏฐิกะ เป็นผู้ทูลถามข้อธรรมเกี่ยวกับคำถาม และพระสารีบุตรเป็น

---

^๕มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำ.

^๕อ้างแล้ว, บทนำ

^๖ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘.

ผู้ตอบปัญหา และบรรยายขยายความหลักธรรมอย่างชัดเจน ตามหลักการสอน พร้อมทั้งยกอุปมาอุปไมย เช่นเรื่องเรื่องที่ท่านถามมี ๖ เรื่อง คือ

๑. เรื่องปัญหากับวิญญาน
๒. เรื่องเวทนา สัญญา และวิญญาน
๓. เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ
๔. เรื่องภพ และฌาน
๕. เรื่องอินทรีย์ ๕
๖. เรื่องปัจจัยแห่งเจโตวิมุตติ

พระสารีบุตรก็ตอบอย่างสั้น ๆ แต่ชัดเจนทุกประเด็น ทำให้ผู้ถามพอใจ

๒.๓ หลักธรรมในมหาเวทลลสูตร

จากการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมมหาเวทลลสูตร^๗ ในพระไตรปิฎกที่พระมหาโกฏฐิกะออกจากที่หลีกเร้นแล้ว จึงเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการทักทาย ปราศรัย พอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

๒.๓.๑ ปัญญากับวิญญาน

พระมหาโกฏฐิกะ^๘ ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงถามท่านพระสารีบุตรว่าดูกรท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลมีปัญญาทรมาม ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอ^๙ จึงตรัสว่า บุคคลมีปัญญาทรมาม? ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านผู้มีอายุ บุคคลไม่รู้ชัด ๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่าเป็นบุคคลมีปัญญาทรมาม ไม่รู้ชัดอะไร ไม่รู้ชัดว่านี่ทุกข์ นี่ทุกข์ สมุทัยนี้ ทุกขนิโรธนี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลไม่รู้ชัด ๆ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า บุคคลมีปัญญาทรมาม

^๗ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๕๕๓.

^๘ท่านพระมหาโกฏฐิกะ เป็นอริยสาวกที่ได้รับยกย่อง (เป็นเอตทัคคะ) ทางด้านปฏิสัมภิทา คือมีความสามารถเยี่ยมกว่าภิกษุทั้งที่บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ ดังนั้น ท่านจึงสามารถตั้งปัญหาขึ้นเองก็ได้ แก้ปัญหาที่ตั้งขึ้นเองก็ได้ หรือทำได้ทั้งสองอย่าง เหตุที่ไปถามท่านพระสารีบุตร ซึ่งท่านให้ความเคารพฐานพระพี่ชายก็เพราะต้องการจะเทียบเคียงคู่กับคำตอบของท่านว่าตรงกันหรือไม่ ม.มู.อ (ไทย) ๒/๒๔๕.

^๙ม.มู.อ. (ไทย) ๒/๒๔๒/๒๔๓.

พระมหาโกฏิฐิกะ ยินดี อนุโมทนาภาสิต ของท่าน
พระสารีบุตรว่า ฤกละ ท่านผู้มี อายุ ดังนี้แล้ว ได้ถามปัญหาต่อไป
ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลมีปัญญา
ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอ จึงตรัสว่าบุคคลมีปัญญา?

บุคคลรู้ชัดๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
เป็นบุคคล มีปัญญา รู้ชัดอะไร รู้ชัดว่านี้ทุกข์ นี้ทุกขสมัย นี้ทุกขนิ
โรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่าบุคคลมี
ปัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิญญูณๆดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไร
หนอ จึงตรัสว่าวิญญูณ?

ธรรมชาติที่รู้แจ้ง ๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึง
ตรัสว่าวิญญูณ รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งว่า นี้สุข นี้ทุกข์ นี้มิใช่ทุกข์มิใช่
สุข ธรรมชาติย่อมรู้แจ้ง ๆ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่าวิญญูณ

ปัญญา และวิญญูณ ธรรม ๒ ประการ นี้ปะปนกัน หรือ
แยกจากกันท่านผู้มีอายุ อาจแยกออกแล้ว บัญญัติหน้าที่อัน
ต่างกันได้หรือไม่?

ปัญญาและวิญญูณ ธรรม ๒ ประการ นี้ปะปนกัน ไม่
แยกจากกัน ไม่อาจแยกออกแล้ว บัญญัติหน้าที่อันต่างกันได้
เพราะปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิญญูณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น วิญญูณรู้แจ้งสิ่งใด
ปัญญาก็รู้ชัดสิ่งนั้น ฉะนั้นธรรม ๒ ประการนี้จึงปะปนกันไม่แยก
จากกัน ไม่อาจแยกออกแล้ว บัญญัติหน้าที่อันต่างกันได้

ปัญญา และวิญญูณ ธรรม ๒ ประการ นี้ปะปนกันไม่
แยกจากกัน แต่มีกิจที่จะพึงทำต่างกันบ้างหรือไม่?

ปัญญาและวิญญูณ ธรรม ๒ ประการ นี้ปะปนกันไม่
แยกจากกัน แต่ปัญญาควรเจริญวิญญูณควรกำหนดรู้ นี่เป็นกิจที่
จะพึงทำต่างกันแห่งธรรม ๒ ประการนี้

๒.๓.๒ เวทนาสัญญาและวิญญูณ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เวทนาๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไร
หนอ จึงตรัสว่าเวทนา?

ธรรมชาติที่รู้ ๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
เวทนา รู้อะไร รู้สุขบ้าง รู้ทุกข์บ้าง รู้สิ่งที่มีใจทุกข์มีใจสุขบ้าง
ธรรมชาติย่อมรู้ ๆ ฉะนั้น จึงตรัสว่าเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัญญา ๆ ดังนี้ด้วยเหตุเพียงไร
หนอ จึงตรัสว่าสัญญา?

ธรรมชาติที่จำ ๆ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
สัญญาจำอะไร จำสีเขียวบ้าง จำสีเหลืองบ้าง จำสีแดงบ้าง จำสี
ขาวบ้าง ธรรมชาติย่อมจำ ๆ ฉะนั้นจึงตรัสว่า สัญญา

เวทนา สัญญา และวิญญาน ธรรม ๓ ประการนี้ปะปนกัน
หรือแยกจากกัน ท่านผู้มีอายุอาจแยกออกแล้วบัญญัติหน้าที่อัน
ต่างกันได้หรือไม่?

เวทนา สัญญา และวิญญาน ธรรม ๓ ประการ นี้ปะปน
กัน ไม่แยกจากกัน ไม่อาจแยกออกแล้ว บัญญัติหน้าที่อันต่างกัน
ได้ เพราะเวทนายรู้สิ่งใด สัญญาก็จำสิ่งนั้น สัญญาจำสิ่งใด
วิญญานก็รู้แจ้งสิ่งนั้น ฉะนั้น ธรรม ๓ ประการ นี้จึงปะปนกันไม่
แยกจากกัน ไม่อาจแยกออกแล้วบัญญัติหน้าที่อันต่างกันได้

พระโยคาวจร^{๑๐} มีมโนวิญญาน^{๑๑} (จิตอันสัมปยุตด้วยรูป
ปาวจร ฌานที่ ๔) อันสละแล้ว อันบริสุทธ์จากอินทรีย์ ๕^{๑๒} พึงรู้
สิ่งอะไร?

พระโยคาวจรมโนวิญญานอันสละแล้วอันบริสุทธ์จาก
อินทรีย์ ๕ พึงรู้โอกาสอันกระจายตนฉะฉานว่า อากาศหาที่สุดมิได้พึง

^{๑๐}พระโยคาวจร ตามศัพท์แปลว่า พระผู้หยั่งลงสู่ความเพียร หมายถึงผู้ประกอบความเพียร หรือผู้
เจริญภาวนา คือกำลังปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นศัพท์บัญญัติขึ้นหลังเพื่อสื่อความให้ชัดใน
การแปลเท่านั้น (ในพระบาลีไม่มีศัพท์นี้)

^{๑๑}มโนวิญญาน ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ ในที่นี้หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยรูปปาวจรฌานที่ ๔ หรือจิต
ในรูปฌานชั้นที่ ๔ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๓.

^{๑๒}บริสุทธ์จากอินทรีย์ ๕ หมายถึงละแล้วจากจากอินทรีย์คือประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ซึ่งได้แก่ ตา หู จมูก
ลิ้น และกาย ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๓.

รู้วิญญูญายตนณานว่า วิญญูญานหาที่สุด มิได้พึงรู้
 กิญจัญญายตนณานว่าน้อยหนึ่งมิได้มี

๒.๓.๓ ประโยชน์แห่งปัญญาและเหตุเกิดสัมมาทิฐิ

พระโยคาวจรย่อมรู้ธรรมอันตนพึงรู้ด้วยอะไร?

พระโยคาวจรย่อมรู้ธรรมอันตนพึงรู้ด้วยปัญญาจักขุ^{๑๓}.

ปัญญา มีอะไรเป็นประโยชน์?

ปัญญา มีความรู้ยิ่งเป็นประโยชน์ มีความกำหนดรู้เป็น
 ประโยชน์ มีความละเป็นประโยชน์

ดูกรท่านผู้มีอายุ ก็ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
 สัมมาทิฐิ^{๑๔} มีเท่าไร?

ธรรม ๒ ประการ คือความได้สดับแต่บุคคลอื่น ๑ ความ
 ทำในใจโดยแยบคาย ๑ เป็นปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
 สัมมาทิฐิ ธรรม ๒ ประการ นี้แลเป็นปัจจัยเมื่อความเกิดขึ้นแห่ง
 สัมมาทิฐิ.

สัมมาทิฐิ มีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีผล คือเจโตวิมุตติเป็น
 อานิสงส์ด้วยมีปัญญา วิมุตติเป็นผล และมีผล คือปัญญาวิมุตติเป็น
 อานิสงส์ด้วย อังคธรรมเท่าไรอนุเคราะห์แล้ว?

สัมมาทิฐิ มีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีผลคือเจโตวิมุตติเป็น
 อานิสงส์ด้วยมีปัญญา วิมุตติเป็นผล และมีผลคือปัญญาวิมุตติเป็น
 อานิสงส์ด้วย อังคธรรม ๕ ประการ^{๑๕} อนุเคราะห์แล้ว คือ

^{๑๓}ปัญญาจักขุ ตาปัญญา หมายถึงปัญญาที่ทำหน้าที่รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ดุจจักขุ มี ๒ คือ สมาริปัญญา
 ปัญญาที่ทำหน้าที่รู้เห็นและควบคุมจิตมิให้หลง และวิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่ทำหน้าที่พิจารณาให้รู้แจ้งชัดในไตร
 ลักษณะเป็นอารมณ์ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๔.

^{๑๔}ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๔.

^{๑๕}อังกธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ศีล ความประพฤติบริสุทธิ์ หมายถึง ปาโรสุทธิศีล ๔ (๒) สุตะ การฟัง
 หมายถึงการฟังธรรมอันเป็นสัปปายะหรือเรียกว่าปรโตโมสะ (๓) สากัจฉา การสนทนาหาเหตุผล หมายถึงการ
 สนทนาเกี่ยวกับการกำหนดหาข้อผิดพลาดในกัมมฐานแล้วปรับให้เหมาะแก่จริตของตน (๔) สมณะ ความสงบจิต
 หมายถึงภาวะจิตที่เข้าสมาบัติ ๘ ซึ่งเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา (๕) วิปัสสนา การพิจารณาเห็นแจ้ง หมายถึง
 อนุปัสสนา คือการใช้ปัญญาพิจารณาหยั่งตรงดูจนทราบความจริง ๗ อย่าง ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๔-๒๕๕.

สัมมาทิฐิ อันศีลอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันสุตะอนุเคราะห์แล้ว ๑
 อันสากัจฉาอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันสมณะอนุเคราะห์แล้ว ๑ อัน
 วิปัสสนาอนุเคราะห์แล้ว ๑ สัมมาทิฐิ มีเจโตวิมุตติเป็นผล และมี
 ผลคือเจโตวิมุตติเป็นอันสงสด้วย มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีผล
 คือปัญญาวิมุตติเป็นอันสงสด้วย อันองค์ธรรม ๕ ประการนี้
 อนุเคราะห์แล้ว

๒.๓.๔ ภาพและฌาน

ดูของท่านผู้มีอายุ ภาพมีเท่าไร ?

ภาพมี ๓ คือ กามภาพ รูปภาพ และอรูปรภาพ

ความเกิดในภาพใหม่ในอนาคต มีได้อย่างไร?

ความยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์ที่มีอวิชชา
 เป็นเครื่องกีดกัน มีตัณหาเป็น เครื่องประกอบไว้ ความเกิดในภาพ
 ใหม่ในอนาคตมีได้ดังนี้

ความเกิดในภาพใหม่ในอนาคต จะไม่มีอย่างไร?

เพราะความสิ้นแห่งอวิชชา เพราะความเกิดขึ้นแห่ง
 อวิชชา และเพราะความดับแห่งตัณหา อย่างนี้ความเกิดในภาพ
 ใหม่ในอนาคตจึงจะไม่มี

ดูของท่านผู้มีอายุ ปฐมฌาน เป็นไฉน ?

ดูของท่านผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัด
 จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติ และสุขอัน
 เกิดแต่วิเวกอยู่ ฌานนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่าปฐมฌาน

ปฐมฌาน มีองค์เท่าไร?

ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก ๑ วิจาร ๑ ปีติ ๑ สุข ๑
 เอกัคคตา^{๑๖} ๑ ย่อมเป็นไปแก่ภิกษุผู้เข้าปฐมฌานมีองค์ ๕
 ปฐมฌานมีองค์ ๕ อย่างนี้

---

^{๑๖} องค์ฌาน ๕ ประการ มีลักษณะหรือความหมายดังนี้ วิตก หมายถึงความกำหนดจิตปักลงในอารมณ์
 วิจาร หมายถึงความตรองตามจิตให้มันอยู่ในอารมณ์ ปีติ หมายถึงภาวะที่จิตซาบซ่านเฝืออาบแผ่ทั่วในอารมณ์ สุข

ปฐมณาน ละองค์เท่าไร ประกอบด้วยองค์เท่าไร?

ปฐมณานละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าปฐมณาน ละกามฉันทได้แล้ว ละพยาบาทได้แล้ว ละถีนมิทธะได้แล้ว ละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้ว ละวิจิกิจฉา^{๓๗} ได้แล้ว มีวิตก ๑ วิจาร ๑ ปีติ ๑ สุข ๑ เอกัคคตา ๑ เป็นไปอยู่ ปฐมณานละองค์ ๕ ประกอบด้วย องค์ ๕ อย่างนี้

๒.๓.๕ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ จักขุนทรีย์ ๑ โสตินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ มีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกันไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจร ของกันและกันเมื่ออินทรีย์ ๕ ประการนี้มีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกันไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจรของกันและกันจะมีอะไรเป็นที่อาศัย และธรรมอะไรรับรู้วิสัยอันเป็นโคจรแห่งอินทรีย์เหล่านั้น?

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือจักขุนทรีย์ ๑ โสตินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ มีวิสัยต่างกันมีโคจรต่างกันไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจรของกันและกัน เมื่ออินทรีย์ ๕ เหล่านี้ มีวิสัยต่างกันมีโคจรต่างกัน ไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจรของกันและกันมีใจเป็นที่อาศัยใจย่อมรับรู้วิสัยอันเป็นโคจรแห่งอินทรีย์เหล่านั้น

อินทรีย์ ๕ ประการ คือจักขุนทรีย์ ๑ โสตินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ อินทรีย์ ๕ นี้ อาศัยอะไรตั้งอยู่?

หมายถึงภาวะที่จิตแหล่ขึ้นในอารมณ์ **เอกัคคตา** หมายถึงภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย พุ่งชานในอารมณ์. ดูรายละเอียดใน ม.มู.อ. (ไทย) ๒/๒๕๖.

^{๓๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๑๑.

อินทรี ๕ ประการนี้นั้น คือจักขุนทรี ๑ โสตินทรี ๑ ฆานินทรี ๑ ชิวหินทรี ๑ กายินทรี ๑ อาศัยอายุ^{๑๘} (ชีวิตินทรี) ตั้งอยู่

อายุ อาศัยอะไรตั้งอยู่?

อายุ อาศัยไออน (ไฟที่เกิดแต่กรรม) ตั้งอยู่.

ไออน อาศัยอะไรตั้งอยู่?

ไออน อาศัยอายุตั้งอยู่

รู้ทั่วถึงภาชิตของพระสารีบุตรผู้มีอายุในบัดนี้เองอย่างนี้ ว่า อายุอาศัยไออนตั้งอยู่ และว่าไออนอาศัยอายุตั้งอยู่แต่จะพึงเห็นความแห่งภาชิตนี้ได้อย่างไร?

ถ้าเช่นนั้น จักทำอุปมาแก่คุณ เพราะวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมทราบความแห่งภาชิตได้แม้ด้วยอุปมาเปรียบเทียบ ประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวปรากฏอยู่ เปลวก็อาศัยแสงสว่างปรากฏอยู่ฉันใด อายุอาศัยไออน^{๑๙} ตั้งอยู่ ไออนก็อาศัยอายุตั้งอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน

อายุสังขาร (อายุ ชีวิตินทรี) กับเวทนิยธรรม^{๒๐} (เวทนา) เป็นอันเสมอกัน หรือว่าอายุสังขารกับเวทนิยธรรมเป็นคนละอย่าง?

อายุสังขารกับเวทนิยธรรมไม่ใช่อันเดียวกัน (ถ้า) อายุสังขารกับเวทนิยธรรมเป็นอันเดียวกันแล้วการออกจากสมบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ^{๒๑} ก็ไม่พึงปรากฏแต่เพราะอายุสังขารกับเวทนิยธรรมเป็นคนละอย่าง ฉะนั้นการออกจากสมบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ จึงปรากฏอยู่

คุณผู้มีอายุ ในเมื่อธรรมเท่าไรละกายนี้ไป กายนี้ก็ถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา?

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๗.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๗.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๘.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๙.

ในเมื่อธรรม ๓ ประการ คือ อายุ ใ่อุ่น และวิญญานละ
 ภายนี้ไปภายนี้ก็ถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจาก
 เจตนา

สัตว์ผู้ตายทำกาละไป กับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ มี
 ความแปลกกันอย่างไร?

สัตว์ผู้ตายทำกาละไป มีกายสังขาร วจิสังขาร และจิต
 สังขาร^{๒๒} ดับระงับไปมีอายุหมดสิ้นไป มีใ่อุ่นสงบมีอินทรีย์แตก
 ทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ มีกายสังขาร วจิสังขาร
 และจิตสังขารดับ ระงับไป แต่มีอายุยังไม่หมดสิ้น มีใ่อุ่นยังไม่
 สงบ มีอินทรีย์ผ่องใส สัตว์ผู้ตายทำกาละไปกับภิกษุผู้เข้าสัญญา
 เวทิตนโรธ มีความแปลกกัน

หลักธรรมสำคัญที่เป็นเนื้อหาโดยรวมในอินทรีย์แยกประเด็นได้ดังต่อไปนี้

๑.ความเข้าใจผิดของบางคนในเรื่องการอบรมอินทรีย์ บางคนเข้าใจว่าการไม่เห็นรูป
 ไม่ได้ยินเสียงเป็นต้น ถือว่าเป็นการอบรมอินทรีย์เรื่องนี้เคยมีแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล คือ ที่สวน
 ใผ่จังหวัดชังคละ อุตตรมาณพ ลูกศิษย์ของปาราสิริยพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถูก
 พระองค์ตรัสถามว่า ปาราสิริยพราหมณ์สอนการอบรมอินทรีย์แก่สาวกของตนเหมือนกันหรือ
 ถ้าสอน สอนอย่างไร พระโคตม ปาราสิริยพราหมณ์สอนการอบรมอินทรีย์แก่สาวกของตนว่า
 บุคคลไม่เห็นรูปด้วยตาไม่ฟังเสียงด้วยหู ดังนี้เป็นต้น เขาทูลตอบ อุตตระ ถ้าเช่นนั้น คนตาบอด
 ชื่อว่าผู้อบรมอินทรีย์ คนหูหนวกก็ชื่อว่าผู้อบรมอินทรีย์ตามคำของปาราสิริยพราหมณ์ด้วยซิ
 เพราะคนตาบอดไม่เห็นรูปด้วยตาคนหูหนวกก็ไม่ได้ฟังเสียงด้วยหู ทรงถามอีก ในที่สุด อุตตร
 มาณพ ก็ซบเขาก้มหน้าไม่มีคำตอบ

๒.การสำรวมอินทรีย์ชนิดยอดเยี่ยมที่เป็นวินัยของพระอริยะ ในวินัยแห่งพระอริยะเจ้า
 ย่อมมีการเจริญอินทรีย์ให้สงบประณีตอย่างยิ่ง ดังพระพุทธานุญาตที่ตรัสแก่พระอานนท์ว่า
 อานนท์การเจริญอินทรีย์อย่างยอดเยี่ยมในวินัยแห่งพระอริยะเจ้าเป็นอย่างไร? อานนท์ ภิกษุใน
 ธรรมวินัยนี้เพราะได้เห็นรูป ย่อมบังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ และทั้งความพอใจความ

---

^{๒๒}ในที่นี้ กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกาย ได้แก่ ลมอัสสาสปัสสาสะ หรือลมหายใจออก-ลมหายใจเข้า
 วจิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่ วิตกและวิจาร จิตตสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัญญาและเวทนา
 ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๙.

ไม่ชอบใจขึ้นเธอรู้ซัดว่า ความชอบใจเป็นต้นเหล่านี้ เป็นของที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นของหายาบ อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเสมอ ส่วนความวางใจเฉย เป็นของระงับ เป็นของประณีต เมื่อรู้ซัดดังนี้ แล้ว ความชอบใจความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแก่เธอ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ความวางใจเฉยดำรงอยู่แทนที่ ความชอบใจเป็นต้นของเธอดับไป ความวางใจเฉยดำรงอยู่ โดยง่าย และเร็วเหมือนกับหลับตาแล้วกลับลืมตาขึ้น

ภิกษุเมื่อได้ฟังเสียง อาจเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจขึ้น เธอรู้ซัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของระงับเป็นของประณีตกว่า เมื่อรู้ซัดดังนี้แล้ว ฯลฯ ความชอบใจเป็นต้นของเธอดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทนโดยเร็วและง่าย เหมือนการตบมือของคนมีเรียวแรง ภิกษุเมื่อได้ดมกลิ่น อาจเกิดทั้งความชอบใจ และความไม่ชอบใจขึ้น เธอรู้ซัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของระงับ เป็นของประณีตกว่า เมื่อเธอรู้ซัดดังนี้แล้ว ฯลฯ ความชอบใจของเธอเป็นต้นดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทนโดยเร็วและง่าย เหมือนการตกของหยาดน้ำเมื่อใบบัวเอียงเพียงเล็กน้อย

ภิกษุเมื่อได้ลิ้มรส อาจเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจขึ้น เธอรู้ซัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของระงับ เป็นของประณีตกว่า เมื่อเธอรู้ซัดดังนี้แล้ว ฯลฯ ความชอบใจเป็นต้นของเธอดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทนโดยเร็ว และง่าย เหมือนคนมีเรียวแรงขยับรวมน้ำลายมาที่ปลายลิ้นได้ที่แล้วก็ถ่มเสีย

ภิกษุเมื่อได้รับสัมผัสทางกาย อาจเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจขึ้น เธอรู้ซัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของระงับ เป็นของประณีตกว่า เมื่อเธอรู้ซัดดังนี้แล้ว ฯลฯ ความชอบใจเป็นต้นของเธอดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทนโดยเร็วและง่าย เหมือนคนมีเรียวแรงคู่แขนเข้าแล้วเหยียดออก

ภิกษุเมื่อได้รู้ธรรมารมณ์ อาจเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจขึ้น เธอรู้ซัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของระงับเป็นของประณีต เมื่อเธอรู้ซัดดังนี้แล้ว ฯลฯ ความชอบใจเป็นต้นของเธอดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทนโดยเร็วและง่าย เหมือนหยดน้ำสองสามหยดอันบุคคลหยดลงไปในกะทะที่ร้อนจัดอยู่ตลอดวันได้เหือดแห้งไป

อานนท์ นี่แล เป็นการเจริญอินทรีย์อย่างยอดเยี่ยมในวินัยแห่งพระอริยเจ้า

พระบาลีนี้แสดงให้เห็นว่า พระอริยเสขบุคคลผิดกับปุถุชนเป็นอย่างมาก ปัญญาของท่านเหล่านี้แหลมหรือคมกล้าพอที่จะทำลายความยินดียินร้ายให้หายไปโดยเร็วที่สุด ส่วนปุถุชนที่ยังมีกิเลสหนา กว่าจะรู้สึกตัวก็ลุอำนาจแก่ความยินดียินร้ายนั้น แล้วทำความชั่วอย่างอื่น ๆ อีก

มากมาย ส่วนพระอรหันต์ คือพระอริยเจ้าชนิดอเสขะนั้น ไม่มีความยินดียินร้าย หรือต้องทำการ ชมอินทรีย์อีกเลย

๓.ปฏิบัติของพระเสขะ ปฏิบัติของพระเสขะ คือการรังเกียจต่อความชอบใจในรูป เป็นต้น ปฏิบัติทางใจตามปกติของพระเสขะนั้น คือการสะอิดสะเอียนต่อความชอบใจหรือไม่ชอบใจอันเกิดขึ้นเพราะการเห็นรูป เป็นต้น ดังพระพุทธภาษิตในสูตรเดียวกันนี้ มีอยู่สืบไปว่า

อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เพราะได้เห็นรูปด้วยตา หรือฟังเสียงด้วยหูดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น รับสัมผัสทางกายด้วยกาย รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ย่อมเกิดความชอบใจความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจขึ้น เรอนั้นย่อมรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย เกลียดชังต่อความชอบใจ เป็นต้น อันบังเกิดขึ้นแล้วนั้นอานนท์ นี้แล เป็นปฏิบัติของพระเสขะจะสังเกตได้จากพระบาลีนี้ อีกว่า ตามปกติของปุถุชนคนธรรมดา เมื่อเกิดความพอใจแล้วก็สบายใจ ไม่เคยคิดชังต่อความรู้สึกชอบใจในรูปเป็นต้นนั้น ๆ แต่พระอริยเสขบุคคล จะรู้สึกสบายไม่อึดอัดใจก็ต่อเมื่อใจวางเฉย ซึ่งมีใช่ความชอบใจหรือไม่ชอบใจ เมื่อเห็นความแปลกกันอย่างชัดเจนดังนี้ก็แน่นอนว่า เราท่านทั้งหลายผู้ปรารถนาความสงบสุข จึงควรฝึกใจให้มีธรรมดาร์ักความวางเฉยสงบเงียบ ไม่ใช่รักความชอบใจเพลินใจในเมื่อได้สิ่งที่ตนอยากนั้น

๔.อินทรีย์ที่ฝึกจนอยู่ในอำนาจแล้ว มีลักษณะดังนี้อินทรีย์มีตาหู เป็นต้น เมื่อฝึกอยู่ในอำนาจของผู้ฝึกแล้วย่อมอ่อนโยนตามความปรารถนาของบุคคลผู้เป็นเจ้าของทุก ๆ อย่าง เมื่อเจ้าของให้เหยก็เหยเพื่อความเป้นสุขของเจ้าของ เมื่อเจ้าของต้องการให้รู้สึกไปอย่างอื่นในฝ่ายที่เป็นกุศล ก็เป็นไปตามปรารถนา เช่นจะให้ความรู้สึกในอาหารที่จีตจีตที่สุด ว่าอร่อยที่สุด เพื่อเกิดความสันโดษในอาหารนั้นก็ได้จะให้ความรู้สึก ว่า จีตจีต ไม่เป็นรส เป็นของปฏิกูล ในอาหารที่อร่อยและเขาจัดมาอย่างประณีตก็ได้ ฯลฯ เห็นเสนาสนะกลางดิน เป็นเสนาสนะมีความสุขเท่าปราสาทชั้นเลิศก็ได้เหล่านี้ถ้าเราสังเกตให้ดีแล้ว จะเห็นความสุขที่เกิดจากความสำรวมอินทรีย์ มนุษย์เราต้องทนทุกข์ทางใจ ก็เพราะบังคับอินทรีย์ไม่ได้ตามปรารถนา หรือแทนที่จะบังคับอินทรีย์ ก็กลับเป็นฝ่ายที่ถูกอินทรีย์บังคับไป เป็นบ่าวของอินทรีย์จนตลอดชีวิตของปุถุชน การบังคับได้นั้นแล เป็นเครื่องหมายแห่งการชนะอินทรีย์พระองค์ตรัสลักษณะของอินทรีย์ที่ถูกอบรมแล้วไว้ดังนี้

อานนท์อินทรีย์ที่อบรมเจริญแล้วอย่างประเสริฐนั้นเป็นอย่างไร ? อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้เห็นรูปด้วยตา ฯลฯ เป็นต้น ความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ถ้าเมื่อเธอปรารถนาจะให้ตนเองรู้สึกในสิ่งอันปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ย่อมได้จะให้ความรู้สึกในสิ่งอันปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ย่อมได้จะให้ความรู้สึกในสิ่งอันไม่ปฏิกูล และสิ่งอัน

ปฏิภาณว่าเป็นสิ่งปฏิภาณดั่งนี้ก็ย่อมได้ หากจะหวังสืบไปว่า เราพึงเว้นสิ่งปฏิภาณและไม่ปฏิภาณทั้งสองอย่างเสียแล้วเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะเพ่งอยู่ดั่งนี้ก็ย่อมได้

อานนท์ นี่แล คืออินทรีย์ที่อบรมเจริญแล้วอย่างประเสริฐ

๕. ทรงแนะนำสถานที่เหมาะสำหรับปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุสงฆ์ อยู่โคนไม้ เรือนว่าง แล้วเพ่งฌาน อย่าได้ประมาท อย่าได้เป็นผู้เดือดร้อนในภายหลัง^{๒๓}

อินทรีย์ ๕ นั้นเป็นหมวดธรรมส่วนหนึ่งของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีเฉพาะใน พระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ปรากฏนอกพระพุทธศาสนา และมีจุดหมายหรือเป้าหมายในการ เจริญอย่างชัดเจนตามที่ทรงแสดงไว้ในโพธิปักขิยวรรค อินทรีย์สังยุตว่า บุคคลผู้เจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดอรรถานะ และเพื่อความสิ้นอาสวะดังนี้

๑) สัญโญชนสูตร^{๒๔} ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อละสังโยชน์พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อละ สังโยชน์อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน? คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ ภิกษุทั้งหลายอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ แลอันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยช

๒) อนุสยสูตร^{๒๕} ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อถอนอนุสัยตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัยอินทรีย์ ๕ เป็นไฉน? คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ภิกษุทั้งหลายอินทรีย์ ๕ เหล่านี้แลอันบุคคลเจริญ แล้วกระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

๓) ปริญญาสูตร^{๒๖} ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อกำหนดรู้อรรถานะตรัสว่า ภิกษุ ทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้ อรรถานะ (ทางไกล) อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน? คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อรรถานะ

๔) อาสวักขยสูตร^{๒๗} ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อความสิ้นอาสวะตรัสว่า ภิกษุ ทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้น อาสวะ อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน? คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ภิกษุทั้งหลายอินทรีย์ ๕ เหล่านี้

^{๒๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๓-๔๖๓/ ๕๐๔-๕๑๐.

^{๒๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๑/๓๔๕.

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๒/๓๔๕.

^{๒๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๓/๓๔๕.

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๔/๓๔๖.

แล้วอันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้วยอมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะภิกขุทั้งหลายอินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้วยอมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้อัตธานะ เพื่อความสิ้นอาสวะ อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน? คือสัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ ภิกขุทั้งหลายอินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล้วอันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้วยอมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้อัตธานะ เพื่อความสิ้นอาสวะ

๒.๓.๕ ปัจจัยแห่งเจโตวิมุตติ

ปัจจัยแห่งสมាบัติที่เป็นเจโตวิมุตติ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีเท่าไร?

ปัจจัยแห่งสมาบัติที่เป็นเจโตวิมุตติอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมี ๔ อย่าง ภิกขุในธรรมวินัยนี้ บรรลุดุตตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสในก่อนเสียได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธียู่ ปัจจัยแห่งสมาบัติที่เป็นเจโตวิมุตติ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มี ๔ อย่าง ดังนี้

ปัจจัยแห่งสมาบัติที่เป็นเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มีเท่าไร?^{๒๘}

ปัจจัยแห่งสมาบัติที่เป็นเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มี ๒ อย่าง คือ การไม่มนสิการถึงนิमितทั้งปวง^{๒๙} ๑ การมนสิการถึงนิพพานธาตุอันไม่มีนิमित^{๓๐} ๑ ปัจจัยแห่งสมาบัติที่เป็นเจโตวิมุตติอัน ไม่มีนิमित มี ๒ อย่าง ดังนี้

ปัจจัยแห่งความตั้งอยู่ของเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มีเท่าไร?

ปัจจัยแห่งความตั้งอยู่ของเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มี ๓ อย่าง คือการมนสิการถึง นิमितทั้งปวง ๑ การมนสิการถึงนิพพานธาตุอันไม่มีนิमित ๑ อภิสังขาร (ความกำหนดระยะเวลา)^{๓๑} ในเบื้องต้น ๑ ปัจจัยแห่งความตั้งอยู่ของเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มี ๓ อย่าง ดังนี้

^{๒๘} ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๒๖๐.

^{๒๙} นิमितทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงอารมณ์ทั้งหมดมีรูปเป็นต้น ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๒๖๐.

^{๓๐} นิพพานธาตุอันไม่มีนิमित ในที่นี้หมายถึงธรรมที่เกิดร่วมกับผลสมาบัติ ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๒๖๐.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๒๖๐.

ปัจจัยแห่งความออกของเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มีเท่าไร?

ปัจจัยแห่งความออกของเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มี ๒ อย่าง คือ ^{๓๒}การไม่มนสิการถึงนิमितทั้งปวง ๑ การมนสิการถึงนิพพานธาตุอันไม่มีนิमित ๑ ปัจจัยแห่งความออกของเจโตวิมุตติอันไม่มีนิमित มี ๒ อย่าง

เจโตวิมุตติมีอารมณ์ไม่มีประมาณ เจโตวิมุตติมีอารมณ์ว่าไม่มี อะไรๆ เจโตวิมุตติมีอารมณ์อันว่าง เจโตวิมุตติมีอารมณ์อันไม่มี นิमितธรรมเหล่านี้ มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน หรือมี อรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น?

เจโตวิมุตติมีอารมณ์ไม่มีประมาณ เจโตวิมุตติมีอารมณ์ไม่มี อะไร ๆ เจโตวิมุตติมีอารมณ์อันว่าง เจโตวิมุตติมีอารมณ์อันไม่มีนิमित ปริยายที่บ่งว่าธรรมเหล่านี้ มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน ก็มี และปริยายที่บ่งว่า ธรรมเหล่านี้มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกัน เพียงพยัญชนะเท่านั้นก็มี ก็ปริยายที่บ่งว่าธรรมเหล่านี้ มีอรรถ ต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกันเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มี จิตสหระคด้วยเมตตา แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่ แผ่ไป สู่ทิศที่ ๒ ก็อย่าง นั้น แผ่ไป สู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น และมี จิตสหระคด้วยเมตตาอันกว้างขวางเป็นส่วนใหญ่หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทแผ่ไปสู่โลกหมดทุกส่วน เพื่อประโยชน์แก่ สัตว์ทั้งปวงในที่ทุกสถานทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางอยู่ มี จิตสหระคด้วยกรุณา ... มีจิตสหระคด้วยมุทิตา ... มีจิตสหระค ด้วยอุเบกขา แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่ แผ่ไปสู่ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น แผ่ ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้นมีจิตสหระค ด้วยอุเบกขากว้างขวาง เป็นส่วนใหญ่หาประมาณมิได้ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทแผ่ไปสู่โลกหมดทุกส่วนเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ในที่ทุกสถานทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางอยู่ พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า เจโตวิมุตติ มีอารมณ์อันหาประมาณมิได้

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๖๑.

เจโตวิมุตติ มีอารมณ์ว่าไม่มีอะไร ๆ เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ล่วงวิญญาณญายตน ฌาน โดยประการทั้งปวง บรรลุอาภิญญายตนฌาน ด้วยมโนการว่าไม่มีอะไร ๆ อยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจโตวิมุตติมีอารมณ์ว่าไม่มีอะไร ๆ

เจโตวิมุตติมีอารมณ์อันว่าง เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่าสิ่งนี้ว่างจากตนบ้างจากสิ่งที่เนื่องด้วยตนเอง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจโตวิมุตติ มีอารมณ์อันว่าง

เจโตวิมุตติ มีอารมณ์อันไม่มีนิमित เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุเจโตสมาธิอันไม่มีนิमितเพราะไม่มโนการถึงนิमितทั้งปวงอยู่ นี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจโตวิมุตติ มีอารมณ์อันไม่มีนิमित

ดูกรผู้มีอายุ นี้แลปริยายที่บ่งว่าธรรมเหล่านี้มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างหากก็ปริยายที่บ่งว่า ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันเพียงพยัญชนะเท่านั้นเป็นไฉน?

ราคะอันทำประมาณ โทสะอันทำประมาณ โมหะอันทำประมาณ ราคะเป็นต้นนั้น อันภิกษุผู้พิจารณาผลเสียแล้วมีรากอันตัดขาดแล้วทำไมให้มีที่ตั้งตั้งว่าต้นตาลแล้วทำไมให้มีต่อไปแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ท่านกล่าวว่า เลิศกว่าเจโตวิมุตติมีอารมณ์ไม่มีประมาณทั้งหมด เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบนั้นแลว่างจากราคะ ว่างจากโทสะ ว่างจาก โมหะ

ราคะอันเป็นเครื่องกังวล โทสะอันเป็นเครื่องกังวล โมหะอันเป็นเครื่องกังวล ราคะเป็นต้นนั้นอันภิกษุผู้พิจารณาผลเสียแล้วมีรากอันตัดขาดแล้วทำไมให้มีที่ตั้งตั้งว่าต้นตาลแล้วทำไมให้มีต่อไปแล้วมีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา.

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ท่านกล่าวว่าเลิศกว่าเจโตวิมุตติอันมีอารมณ์ว่าไม่มีอะไร ๆ ทั้งหมด

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบนั้นแล ว้างจากราคะว่างจากโทสะ
ว่างจากโมหะ

ราคะอันทำนิमित โทสะอันทำนิमित โมหะอันทำนิमित
ราคะเป็นต้น นั้น อันภิกษุผู้พิจารณาผลเสียแล้ว มีรากอันตัดขาด
แล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งว่าดับตาลแล้ว ทำให้มีต่อไปแล้ว มี
ความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ท่านกล่าวว่า เลิศกว่าเจโตวิมุตติมี
อารมณ์อันไม่มีนิमित เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบนั้นแลว่างจากราคะ
ว่างจากโทสะ ว้างจากโมหะ^{๓๓}

ดูกรผู้มีอายุ นี่แลปริยายที่บ่งว่าธรรมเหล่านี้ มีอรรถอย่าง
เดียวกัน ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น.

พระสารีบุตรได้กล่าวแก้ปัญหานี้แล้วท่านพระมหาโกณฑัญญะ
ชื่นชมยินดีภาษิตของท่าน

๒.๔ สรุป

จากการศึกษาสาระสำคัญโดยสรุป ในบทนี้กล่าวได้ว่าความหมายของ ปัญญาและ
วิญญูณนี้ปะปนกันไม่แยกจากกัน แต่ปัญญาควรเจริญวิญญูณควรกำหนดรู้ ส่วนเวทนา
สัญญา และวิญญูณ ธรรม ๓ ประการ นี้ไม่อาจแยกออกแล้ว บัญญัติหน้าที่อันต่างกันได้ เพราะ
เวทนายรู้สิ่งใด สัญญาก็จำสิ่งนั้น สัญญาจำสิ่งใด วิญญูณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น ธรรม ๓ ประการ นี้จึง
ปะปนกันไม่แยกจากกัน ไม่อาจแยกออกแล้วบัญญัติหน้าที่อันต่างกันได้ ในส่วนของสัมมาทิฐิ
มีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีผลคือเจโตวิมุตติเป็นอานิสงส์ด้วยมีปัญญา วิมุตติเป็นผล และมีผลคือ
ปัญญาวิมุตติเป็นอานิสงส์ด้วย อันองค์ธรรม ๕ ประการ อนุเคราะห์แล้ว คือ สัมมาทิฐิ อันศีล
อนุเคราะห์แล้ว ๑ อันสุตะอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันสากัจฉาอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันสมณะ
อนุเคราะห์แล้ว ๑ อันวิปัสสนาอนุเคราะห์แล้ว ๑ สัมมาทิฐิ มีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีผลคือ
เจโตวิมุตติเป็นอานิสงส์ด้วย มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีผล คือปัญญาวิมุตติเป็นอานิสงส์ด้วย
ในทางอินทรีย์ คือจักขณทรีย์ ๑ โสณินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ มีวิสัย
ต่างกันมีโคจรต่างกันไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจรของกันและกัน เมื่ออินทรีย์ ๕ เหล่านี้ มีวิสัยต่างกัน

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๖๑.

มีโคจรต่างกัน ไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจรของกัน และกันมีใจเป็นที่อาศัยใจยอมรับรู้วิสัยอันเป็นโคจรแห่งอินทรีย์ และปัจจัยแห่งสมบัติที่เป็นเจโตวิมุตติอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมี ๔ อย่าง ในการบรรลุจุดตถุสถาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสในก่อนเสียได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ปัจจัยแห่งสมบัติที่เป็นเจโตวิมุตติ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ทราบถึงปริยายที่ธรรมเหล่านี้อาศัยแล้ว มีอรรถ และพยัญชนะต่างกัน ส่วนปริยายที่ธรรมเหล่านี้อาศัยแล้ว มีอรรถเดียวกัน มีพยัญชนะต่างกัน คือ รากะ โทสะ โมหะ ชื่อว่าเป็นเครื่องทำให้ มีประมาณ ภิกษุผู้เป็นพระชินาสพ ละรากะ โทสะ โมหะ ได้เด็ดขาดแล้ว บรรดาเจโตวิมุตติที่ไม่มีประมาณทั้งหลาย เจโตวิมุตติที่ไม่กำเรปเป็นยอด เจโตวิมุตติที่ไม่กำเรปนั้นแหละสูญ คือว่างจากรากะ โทสะ โมหะ รากะ โทสะ โมหะ ชื่อว่าเป็นกิณฺจนะ คือกิเลสเครื่องกังวลเป็นต้น ยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง และหลักธรรมที่สนับสนุนมหาเวทลลสูตร ซึ่งเป็นเรื่องที่จะกล่าวในบทต่อไป